

Պ Ա Յ Մ Ա Վ Ա Ն

ԵՂԻՍԵՅԻԹՈՒՊՈՒՄՈՅ ԱՅԻՆԵԹԻՍ ԺՈՂՈՎԱԴԳԱՊԵՏՈՒ-
ԹԻՍԵ ՎԵՐԱՊԱՐԻՐՈՒՄԸ՝ ԱՅԻՆԵՐՈՅ ԶԵՌՔԸ ԿՆՏԵՐԻ.
— ԱՄՈՏՈՑ՝ ՊԵՏՈՂՈՐԱԹԵՐԵՆ ԻՐԵՆՈՒՆԴԵՐԵՄ ԵՐ
ՊԵՐՏԵՆԵՐԻՆԻՐԵՐԸ:

Աղդայինք՝ Եղիսայեթուպոլիս գաղթած
ատեննին, գտան հոն Աբաֆեանս դեկիին դիմաց
կեկղեցի մը, որ բողբոջակնացն էր: Իշխանին
մեռնելէն ետեւ աս կեկղեցին անցաւ — Սէն-
տէի ատեն — նախ ազգայնոց¹, ետքէն, հռո-
մէական լատինաց ձեռքը, ուր կազմուեցաւ
ետքէն հռոմէական լատինածէս ուղղափառաց
համար ժողովրդապետութիւն մը:

Եւրբ աղդայինք, քիչ մը զօրանալով, ի-
րենց տրուած անանձնաշնորհութեանց հետեւու-
թեամբ, հայ շեղող ժողովուրդներն անկէ
հետզհետէ հեռացուցին, ու Եղիսայեթուպոլսյ
մէջ մնացին միայն հասարակ ժողովուրդներն՝ ար-
հեստաւորները, վարձկաններն ու ծառայութիւն
կատարող կարգի մարդիկը, փոշ էր իրենց աշ-
քին նսան լատինածէս ժողովրդապետութիւնը:
Եւ շէին կրնար տեսնել հաշտ աշքը, որ իրենց
կեկղեցական իշխանութիւնէն զատ, ուրիշ կեկ-
ղեցական հեղինակութիւն, ուրիշ ժողովրդապե-
տութիւն կանգուն կենայ հոն, ուր որ իրենք էին
տէրերը: — Ուստի որդէս զի ան՝ — իրենց տե-
տութեանը համեմատ — անբնական բանը կեր-
պով մը մէջտեղաց վերցնեն, ճարտար ու հե-
ռատես քաղաքականութեամբ ուղեցին յան-
գուզն քայլ մ'ընել եւ լատին ժողովրդապե-
տութեան մահաւան հարուած մը տալ: Աս բանս
յաշողջնելը՝ դիրքին բան չէր: Եւ սակայն
գլուխ հանեցին:

Տեսնենք թէ ինչ ճամբաներով:

Ամէն բանէն յառաջ ընդհանուր ժողովք
ընելով՝ որոշուեցաւ թէ Գլխաւորութանոյ լատին
եպիսկոպոսին ծանուցանեն, որ ազգայնք սաս-
տիկ մեծ պարտուց տակ ընկճած ըլլալով՝ չեն
կրնար երկու ժողովրդապետութիւն պահել ու
հոգալ: Թէ արդէն Եղիսայեթուպոլիս լատինա-
ծէս քաղաքացիներէն միայն սակաւամիլ ծա-
ռայութիւն ընող վարձկաններ ու գործավարներ
կան: Թէ երկու ժողովրդապետութիւնք մէջ ա-
ռաւել հեղինակութիւն ունենալու համար, ի-
րաւանց նախանձաւորութիւն եւ անմիաբանու-
թիւն կը մտնէ, որ շատերուն գաղթագործեան

պատճառ է, եւայլն եւայլն: Ուստի եւ գէշ
ըլլար, եթէ որ հոն, լատինածէս ժողովրդա-
պետութիւնը՝ չէ թէ վերցուի, հապա հոգա-
բարձութեան դարձաօրի Հայ հասարակութիւնը
կու տայ անոր տարեկան վճարք, տուն ու տեղ
եւ հարկաւոր եղածին չափ վառելու փայտ.
եւ այլն:

Խորհուրդն եղաւ գործ. եւ հայ հասարա-
կութիւնը 1759 փետր. 11ին, պարոն Ստյոպա-
լատին եպիսկոպոսին աղաչանաց թուղթ մը
գրեց:

Յիշատակաց արժանի աղերսագրին բովան-
դակութիւնն է յաջորդը:

« Թայտնի է Գերապայծառութեանդ առ-
ջեւ, թէ ինչչափ մեծ գթութիւն ցուցուց Եղի-
սայեթուպոլսյ հասարակութեան մեր վեհա-
փառ ու ամենազգած Տիկիւն, եւր որ չէ թէ
միայն Պաշպալովի բոլոր երկրակալութիւնը մեզ
յանձնել տուաւ եւ զմեզ մշտնջենապէս անոր
մէջ հաստատեց — հապա նսան եւր մեր քաղ-
քին քով եղած գեղին անունը բոլորովն ջնջե-
լով (supprema)՝ զանկայ մեր քաղքին կցել
տուաւ, եւ զթածաբար շնորհեց, որ անկախ շատ
մ'արտօնութիւններով մեր ձեռքը մնայ:

Եւ ալ գաղանիք պիտի չըլլայ Գերապայ-
ծառութեանդ առջեւ, որ այս գթութիւնը վառ-
տրկած ատեննին, բաւական ստակ չունենալով՝
պէտք եղաւ որ շատ ծանր ու գովարկոյն պարտ-
քերու տակ մտնէր, մենք ու մեր յաջորդները
Եւ աս պարտքերուն՝ նոյն իսկ տարեկան շահերը
հատուցանելը՝ շատ ստուրկի կու գայ: Արդ՝
մտածելով թէ ինչ ճամբայ գտնենք, որ մեր
ծանր վիճակէն կերպով մը թեթեւանք, մահ-
ծեցիք ի մէջ այլոց, որ Գերապայծառութեանդ
շատ անգամ մեզ ցուցուցած խնամքին ու գթու-
թեանը դիմենք. — որուն՝ մեր խնամհար
շանքովք մերձենալու ամենէն պատշաճն ու օգ-
տակարը դիտեցինք:

Ուստի Գերապայծառութեանդ զի մտե-
նանք, ի յուսով՝ աղաչելով որ բարեհաճի մեր
ծանր վիճակէն մէջ օգնելու, անով՝ որ ասկից
ետքը պէտք չըլլայ մեր նուազ եկամուտն երկու
ժողովրդապետութեան մէջ բաժնելու: Հապա
հունգարացի եւ հայ ժողովրդապետութիւնը
միանալով՝ երկու ժողովուրդն ալ մէկ ժողո-
վրդապետութեան իրաւատութեան եւ հոգա-
բարձութեանը տակ, հաւասար հոգեկան մի-
ութարութեան մասնակցի: Ասով չենք ուզեր զան
ընել, որ հոս գտնուող սակաւամիլ հունգարա-
ցիք՝ որոնք օտար լինելու, եթէ օչ վարձաւոր,

¹ Տես Հատ. Բ. 469—70. — Գաբէիալ՝ 487, 489,
493 եւ այլն:

ծառայող, աղային. իրենց լեզուն ունեցող Հոգեւոր
Հովուէն զբերին, մանաւանդ թէ ինքնակամ
յօժարութեամբ կ'առաջարկենք ու յանձն կ'առ-
նունք, որ ամէն տանն, Գերապայծառութեանդ
եւ իր յաջորդներուն կարգադրութեանը համե-
մատ՝ մէկ հունգարացի քահանայ մը կը պա-
հենք, հունգարական հոգաբարձու տիտղոսով
(sub titulo Capellani hungarici): Ասոր՝ թէ՛
կարգաւորեալ բնակութիւն, թէ՛ իր կանոնաւո-
րեալ սեղանին համար, բաւական վճարք —
100 ոսկի. ֆիօրին, այսինքն հարիւր ֆիօրին —
կը հատուցանենք: Ասիկայ՝ հայ ժողովրդապե-
տին ձեռնացը տակ, քարոզութեամբ, պատարագ
մատուցանելով եւ խորհուրդները մատակարա-
րելով հունգարացւոց պիտի ծառայէ:

Մեզի այնպէս կ'երեւայ, որ ասոր նկատ-
մամբ աղայանքին անպատշաճ չէ, յաջորդ
պատճառներուն համար: Ասով՝ նախ, ոչ հոգի-
ները պիտի նուազին եւ ոչ ալ հունգարական
եկեղեցւոյն նուազ եկամուտն՝ աշխարհային
բաներու պիտի դարձուի, հապա եկեղեցւոյն
պիտի մնայ: — Երկրորդ՝ որովհետեւ մենք ալ
արգէն տուամբն ընդունեցանք ու թէ՛ տներն
եւ թէ՛ պահքերը մէկ տեղ կը բռնենք: — աս-
կից զատ եկեղեցիէն կարգադրած երկերօրեայ
պաղատանքներն ու տն մարմնոյ եւ արեան տո-
նախմբութիւններն ու թափօրները մէկ տեղ կը
կատարենք՝ վախկալ որ իթէ աս պատկի քաղքին
մէջ երկու ժողովրդապետ զատ զատ իրաւասու-
թիւն ունենան, անոնց մէջ իրաւանց նախա-
ձառնութիւն (competentia) եւ անկէ՝ շատե-
րուն գայթակղութիւն պատճառող անմիաբա-
նութիւն յառաջ պիտի գայ: — Երրորդ՝ աս
մեր խնարհ հաղայանքին պատճառ տուաւ ան
ալ, որ Գրանսիլուանիոյ մէկալ քաղաքներուն
սովորութեանը համեմատ ընենք, որոնց մէջ՝
թէպէտ զատ զատ լեզու ունեցող հաւատացեալ-
ներ կան, այսու ամենայնիւ չկայ երկու ժող-
ովրդապետ, հապա մէկ հատ մը միայն, եւ անոր
քով՝ հարկաւոր լեզուներ ունեցող պարտ ու
պատշաճ օգնական քահանայ:

Գերապայծառութիւնդ՝ աչքին առջեւ ու-
նենալով աս պատճառներն, իթէ մեր աղայանքը
գթութեամբ լռէ եւ խնդրածնիս ընդունի՝
զմեզ հայրապետ պիտի միեմարէ: — Մենք ան
հաստատուն յուսոյն մէջ ենք, որ օտար երկիր-
ներու մէջ՝ շատ նեղութիւններ կրող ազգային
հայ հաւատացեալներն ալ ասկէ քաջաբերու-
թիւն գտնելով՝ մեր հասարակութեանը գիմջու
պիտի փութան եւ մեր մայր եկեղեցւոյն ու մե-

ծափառ տիկնոջ ինքնակալութեանը մեծագոյն
տարածութեանն ու յառաջացմանը պիտի աշ-
խատին:

Մեր խնարհ հաղայանքին ընդունելու-
թիւնը՝ Գերապայծառութենէդ կրկին ու կրկին
կը խնդրենք. — որուն տէր Աստուած՝ մեր հո-
գեկան միակարողութեանը համար, թէ՛ երկայն
կեանք եւ թէ՛ հոգւոյ ու մարմնոյ բարեբարու-
թիւններ շնորհէ:

Աս կը խնդրեն ու այսպէս կը փափաքին
Գերապայծառութեանդ խնարհ եւ հաւատա-
րիմ ծառաներն ու հոգեւոր որդիք:

Եղևսաբեթուպոլսոյ քաղաքաբաշխութիւնն
ու հասարակութիւնը:

Երևանք ենթադրել, թէ այս աղայանաց
թուղթը լատին եպիսկոպոսին շատ ուրախութիւն
պատճառած պիտի չըլլայ: Եւ սակայն կը գտնենք
թէ — ուղեւով չուղեւով — քանի մ'աւարի
եղբ. Գարլապուրկի կանոնիկոսարանին եւ Եղի-
սաբեթուպոլսոյ հասարակութեան մէջ 1759
աւգ. 6ին, փոփոխակի դաշինք մըն է, ամրա-
ցուեցաւ, որուն խօսքերուն համեմատ՝ « որով-
հետեւ Եղևսաբեթուպոլսոյ հայ հասարակու-
թիւնն՝ աս քաղքին քով գտնուած Պաշպալովի
— իրրեւ Արաֆիեան արքեպիսկոս երկրակա-
լութիւն մշտնջենական գնեք, եւ աս տանէն
սկսեալ՝ հունգարացի եւ վալաք վարձակալներէն
— որոնք անկից ետքն ուրիշ տեղ փոխադրուե-
ցան — բնակուած Պաշպալովի հայ քաղքին
հետ միացաւ. — ու որովհետեւ այս քաղքն
ունի հայ ժողովրդապետ, օգնական քահանայն
եւ բաւական թուով հայ կրօնաւորներ — ա-
նոր համար, Պաշպալով բնակող հունգարացի
ժողովրդապետի հարկաւորութիւն չկայ: Ինչու
որ իթէ անկալ ասկից ետքն ալ հոն բնակի՝ քա-
ղքն, որ շատ պարտքի տակ եւ ծանրաբեռնու-
թեանց ներքեւ ընկճած է, պիտի չկարենայ քա-
հանային տարեկան պատշաճ եկամուտն ըստ
օրինի հոգալ: — Ըստ այսմ՝ պատշաճ տեսնուե-
ցաւ, որ յիշեալ Պաշպալովի ժողովրդապետու-
թիւնը հոգաբարձութեան դարձուի: »

Ասոր հետեւութեամբն երկու կողման մէջ
յարժրդ միաբանութիւնը դրուեցաւ:

1. Եղևսաբեթուպոլսոյ հայ հասարակու-
թիւնը կը պարտաւորի ինք զինք, որ հունգա-
րացի օգնական քահանայ մը կը պահէ:

2. Որ աս օգնական քահանային տարուէ
տարի 200 ոսկեկան ֆիօրին եւ 12 ձողաչփ
վառելու կարծր փայտ կու տայ:

3. Որ քահանային յարմար բնակութեան տեղ կու տայ ձրի: Աս տան պահպանութիւնը՝ քաղաքային հասարակութիւնը վրան կ'առնու:

4. Որ զհոռեգարական եկեղեցին, իր յատուկ ծախքով՝ աղէկ վիճակի մէջ կը պահէ:

5. Որ զանիկայ եկեղեցական կահ կարասիով կը հանդերձաւորէ:

Աս հինգ կէտերը՝ քաղաքային վարչութիւնն անմիջապէս կատարեց, այնու, որ վայաքացի կոչուած առուակին անդին փճանալու վրայ եղած քահանայական տան տեղ, քաղքին մէջ բարձրովին նոր շէնք մը կանգնեց՝ տիրացուի բնակարանով մէկ տեղ: Զեկեղեցին՝ հայ հաւատարացիները հանդերձաւորեց, մանաւանդ թէ վերջի ատենները՝ տիրացուի վճարքն ալ, իրբեւ պաշտպան բարձրացուց:

Գարսպուրկի կանոնիկոսարանը՝ վերոյիշեալ կէտերը յաջորդ յայտարարութեամբ ընդունեցաւ ու վաւերացուց:

Գրեմք՝ Գարսպուրկի եպիսկոպոսական կանոնիկոսարանն, այս գրութեամբ կը յայտնեց ամենուն, որոնց կը պատկանէ, թէ որովհետեւ գերապայծառ տեր եպիսկոպոսը (պարոն Սթեփան) ծանօթ ինզորոյն վերջնական կատարումը միգի յանձնեց, մենք՝ յիշեալ քաղքին եւ հասարակութեան յառաջ բերած պատճառներուն վրայ հիմնուած աղաչանքն օրինաւոր եւ պատշաճ համարեցանք: Ուստի սա բանին զերիւններով եւ գանիկայ ընդունելով, այն կէտերով՝ յօգուածներովն ու պայմաններովն, որոնք անոր մէջ պարունակուած եւ բացատրուած են, եւ ոչ ուրիշ կերպով — յիշեալ հոռեգարացի ժողովրդապետութիւնը՝ անոր մէջ յիշուած — եւ ուրիշ աւելի հիմնովին ու մեր առջեւ ծանօթ եւ կանոնիկոսարանին արձանագրութեամբը մէջ աւելի պայծառ կերպով բացատրուած պատճառներու համար — ըստ օրինի հոգաբարձութեան (caplanat) կը դարձնենք: — Քահանային կալուածն եւ բնակութիւնն, ինչպէս նաեւ տիրացուի տունն, ամէն շէնքերովն, անոնց վերաբերեալ ամէն ներքին եւ արտաքին բաներովն, եկամուտներովն, ստացուածքներովն եւ պտուղներովն, որոնք՝ անոր կամ անոնց կը վերաբերին, յառաջ բերուած ու յայտնուած ծանրաբեւեռութիւններով մէկտեղ, մշանջնապէս յիշեալ քաղքին հասարակութեան կը յանձնենք ու կու տանք: Որ բանին օրինակ որ ըլլալ՝ կանոնիկոսարանն իր վաւերական կնիքով վճարացըն (եպիսկոպոսական աթոռը պարագութեան մէջ էր):

Ի Գարսպուրկ, կանոնիկոսարանին սովորեալ տեղէն, յամր ճեառն 1759 Աւգոստ. 6ին,

Յովհաննէս Չեօբեօյ յ. յ.

ընդհ. տեղապահ:

Սարգստ Պլեմբ. յ. յ.

կանոնիկոսարանին՝ երգուեալ քարտուղար:

Յովհաննէս Վիլ

ըստ պլեմբ.

Ուիլիլմէան յ. յ.

յիշեալ քաղքին — սա բանին մէջ — երեսպիսխանը:

Այսպէս, թէպէտ Եղիսարեմ Աւգուրոյ լատինածէս եկեղեցին մնաց, բայց ժողովրդապետական իշխանութիւնը ընդունելով՝ եկեղեցական վարչութիւնը՝ բոլորապէս ազգայնոց ժողովրդապետին ձեռքն անցաւ: Ինքն էր անկից եռքը ժողովրդապետ նաեւ լատինածէս ուղղափառաց, ան զանազանութեամբ, որ լատին եպիսկոպոսն անձ մը կ'անուանէր հոն, իրբեւ եկեղեցւոյն հոգաբարձու. եւ քաղաքը կը վճարէր անոր տարեկան վարձը, կու տար տուն մը, եւ տարուէ տարի 12 ձողաչափ վառելու փայտ: Բնականապէս ամէն՝ եկեղեցական գործառնութիւններէն գալի առ ձեռն հասոյթները՝ ինչպէս են, մկրտութեան, պսակի, թաղման, անորհնէքի եւ այլն եկամուտները կը վերաբերէին այն օգնական քահանային:

Այսպէս գնաց սա բանն մինչեւ 1851ին կողմերն, որ միջոցին Էմբրիկոս Չիգիեան հայազգին, լատին եպիսկոպոսէն ժողովրդապետի փոխանորդ անուանուելով՝ լատին ժողովրդեան վարչութիւնը, ազգային, բայց լատինածէս քահանայի ձեռք անցաւ: Ասոր մահուանէն ետեւ դարձեալ ազգային մ'եղաւ ժողովրդապետ լատին եկեղեցւոյն: — Ասոր վրայ, առանց միտ գնելու եւ առանց ընդգիմութեան ժողովրդապետի փոխանորդը վարեց լատին եկեղեցին: Ասով՝ ազգայնոց անհոգութենէն, ու անգործութեան հոգիէն, այս իշխանութիւնն իրենց ձեռքէն ինկաւ գնաց, ու մնաց այնպէս:

Թէպէտ վերջի ատեններն ազգայնոց աչքը բացուեցաւ ու փորձեցին, որ իրերը նախնական վիճակին դարձնեն ու նորէն Հայոց ձեռքն անցնի լատին ժողովրդապետութեան վերին իշխանութիւնը: Բայց բանը բանէն անցած էր: Ուշ արթնցան: —

(Ըստ Նովիլի)

ՅՈՎՀ. ՔՈՅՆ